

По-четверте, сам факт вчинення діяння, пов'язаного із самовільним зайняттям чужої земельної ділянки, ще не свідчить про закінченість злочину. Обов'язковою ознакою саме злочинного зайняття чужої земельної ділянки з об'єктивної сторони визнається заподіяння значної шкоди законному володільцю або власнику земельної ділянки.

По-п'яте, самовільне зайняття земельної ділянки буде вважатися злочинним лише у випадку вчинення таких дій умисно. Здійснення названих дій повинно свідчити про спрямованість винного до вилучення корисних властивостей із конкретної земельної ділянки і задоволення будь-яких інтересів винної особи або третіх осіб.

По-шосте, суб'єктом самовільного зайняття земельної ділянки може виступати будь-яка фізична особа, що здійснює фактичне використання, тобто безпосередню експлуатацію такої ділянки з метою вилучення її корисних властивостей і задоволення своїх інтересів або інтересів третіх осіб. У разі, коли самовільне зайняття земельної ділянки вчиняє службова особа з використанням свого службового становища або скоює такі дії, перевищуючи свої службові повноваження, то такі дії необхідно кваліфікувати за відповідними частинами ст. 197-1 КК України та ст.ст. 364 або 365 КК України.

Список літератури: 1. Сучасний стан земельної реформи в Україні / А. С. Даниленко, М. Ю. Гарбуз, В. В. Жмуцкий та ін. К., 2005. 2. Погрібний С. О. Юридична відповідальність за порушення земельного законодавства. – Земельне право України: Підручник / За ред. Погрібного О. О., Каракаша І. І. К., 2003. 3. Шемшученко Ю. С. Відповідальність за порушення земельного законодавства // Земельний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. В. І. Семчика. К., 2003. 4. Офіційний вісник України. 2003. № 29. Ст. 1432. 5. Вовк Ю. А. Советское природоресурсовое право и правовая охрана окружающей среды. Общая часть. Х., 1986.

Надійшло до редколегії 25.01.07

А. М. Музичко

ВИКОРИСТАННЯ СЛУЖБОВО-РОЗШУКОВИХ СОБАК В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Успішність становлення та розвитку сучасної оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) залежить не тільки від стану нинішньої криміногенної ситуації, людських та фінансових можливостей системи МВС України, але й від врахування як вітчизняного, так і зарубіжного історичного досвіду правоохоронної практики органів правопорядку, навіть якщо він негативний, усвідомлення тих недоліків, що призводили до помилок, а, отже, і до росту злочинності як антисуспільного явища в цілому, так і окремих її проявів зокрема. Вищенаведене безпосередньо стосується й історичного досвіду використання службово-розшукових собак у практичній діяльності органів внутрішніх справ. Окремі аспекти

зазначеної проблеми були раніше розроблені у працях таких фахівців кримінального права та криміналістики, оперативно-розшукової діяльності: С. С. Алексєєва, О. М. Бандурки, В. Д. Басай, Г. М. Бірюкова, В. О. Глушкова, Д. В. Гребельського, Е. О. Дідоренка, О. Ф. Долженкова, В. В. Каплунова, І. П. Козаченка, Я. Ю. Кондратьєва, О. А. Кириченко, В. А. Лукашкова, В. С. Овчинського, М. М. Перепелиці, В. П. Пилипчука, В. Л. Регульського, М. В. Салтевського, О. Ф. Скакун, О. П. Снігерьова, М. П. Стрельбицького та ін. Але за останні роки в Україні не проводилося жодного монографічного дослідження, присвяченого питанням використання службово-розшукових собак як засобу оперативно-розшукової діяльності. Дана стаття покликана заповнити «білі плями» цієї проблеми.

Історичний аспект використання службово-розшукових собак як засобу ОРД безпосередньо пов'язаний із наукою одорологією, яка виникла в 50-х рр. XX ст. у результаті розвитку молекулярної біології, фізіології, біоніки, кінології, хімії, електроніки та інших природничих наук. Термін «одорологія» в перекладі з латинської означає запах, почуваю запах, з грецької – навчання, наука, тобто – наука про запахи [1]. Стосовно системи знань, спрямованих на вивчення конкретного предмета спеціально розробленими методами і вирішення відповідного кола завдань, терміном «одорологія» позначається самостійна наукова галузь. Як правило, під одорологією розуміється розділ науки, що вивчає закономірності процесів утворення запаху, його поширення і розпізнавання з метою вироблення прийомів, засобів і методів використання його властивостей у життєдіяльності людей [2, с.10].

Після з'ясування сутності одорологічної науки перейдемо до безпосереднього дослідження історичного досвіду підготовки та використання службово-розшукових собак. Використання нюху спеціально підготовленої собаки з метою пошуку по слідах запаху людей та деяких інших речових джерел інформації застосовується вже дуже давно. Офіційна історія використання запахових слідів у роботі поліції бере свій початок з 1896 р., коли в німецькому місті Гільдесгеймі за ініціативою відомого криміналіста Ганса Гросса в муніципалітеті міста з'явилося 12 собак, навчених несенню патрульної служби [3, с. 6]. Отже, узагальнення наукових літературних джерел дає підстави дійти висновку, що саме Г. Гроссу належить перша оцінка значущості результатів застосування службово-розшукових собак для пошуку людини по слідчих її запаху на місцевості. Так, в одному з видань відомого посібника Г. Гросса «Керівництво для судових слідчих» зазначалося, що за допомогою собаки можна швидше вийти на слід злочинця [4, с. 55]. З огляду на це, Г. Гросс надавав великого значення ре-

зультатам пошуку злочинця по слідах його запаху на місцевості за допомогою нюху спеціально підготовленого собаки-детектора.

Вперше розплідники поліцейських собак були організовані в Німеччині наприкінці XIX ст. [5, с. 57].

Німецький криміналіст Роберт Горсбах стверджує, що собака був першим у світі поліцейським, сторожем та сищиком. Він віддано охороняє дім свого хазяїна, пасе скотину, рятує потопаючих, виносить поранених з поля бою тощо. Все це собака робить завдяки своїм природним властивостям сприймати й диференціювати запахи. У науковій літературі вказувалося, що у собаки за ступенем розвиненості органів чуттів перше місце посідає нюх, друге – слух, третє – зір [3, с. 44]. Л. Жирарден пише, що людина пізнає своїх друзів по обличчю, а собака – по комплексу запахів. Головне в його світосприйнятті – запахи [6, с. 24].

Згодом звернули увагу на можливість використання у боротьбі зі злочинністю природної здібності собак відслідковувати по слідах запаху злочинців. Відшліфовані до унікальності протягом тисячолітньої еволюції, збережені й розвинуті у перебігу наступного одомашнювання та тривалого цілеспрямованого селекціонування нюхові здібності собаки поступово почали все ширше використовувати у боротьбі зі злочинністю. Звичайного поліцейського собаку стали все частіше спеціалізовано використовувати для пошуку злочинців, викрадених тварин та деяких інших речових джерел інформації по слідах запаху на місцевості та у повітрі, у силу чого певна частина поліцейських собак перетворилася у своєрідний позалабораторний біологічний детектор запаху – спеціально підготовлених собак-детекторів.

У Росії історія пошукового собаківництва починається з жовтня 1908 р., тобто з моменту заснування в Петербурзі «Всеросійського товариства заохочення застосування собак у поліції і сторожовій службі» [7, с. 29].

Стрімкий зріст практики підготовки та використання службово-розшукових собак привів до того, що вже наприкінці позаминулого століття Г. Гросс висловив й першу оцінку криміналістичної значущості результатів цих дій. Позитивно оцінювали результати використання службово-розшукових собак у боротьбі зі злочинністю А. Гельвіг [5, с. 94], І. М. Якімов [8, с. 286–290] та деякі інші вчені того часу. Наприклад, у зв'язку із організацією в 1908 р. у Петербурзі «Всеросійського товариства заохочення застосування собак у поліції і сторожовій службі» у часопису «Вісник поліції» можна було прочитати, що тепер ніякий грим, ніяке перевдягання не врятують злочинця, тому що поліцейський собака буде розпізнавати його не по вигляду, а по запаху, індивідуальні властивості якого доступні лише виключному нюху собаки [9, с. 161].

Використання людиною пошукових здібностей собаки продовжувало розширюватися. Так, наприклад, під час Великої Вітчизняної війни і в післявоєнні роки собаки допомагали солдатам у пошуку мін, вибухових речовин при розмінуванні будинків, житлових кварталів, доріг, великих ділянок місцевості. Тільки у 1944 р. на фронтах використовувалось більш ніж 60 тис. собак, що знайшли чотири мільйони мін та вибухових пристроїв [10, с. 10].

Однак, слід відзначити і те, що можливості використання нюхових здібностей собак були порівняно обмеженими. Це послужило однією з причин розробки ідеї створення штучного аналізатора запаху. Так, у 50-ті рр. минулого століття в СРСР після успішних експериментів по застосуванню методів мас-спектрометрії і газової хроматографії в молекулярній біохімії були створені прилади, що дозволяють проводити дослідження газових тіл [11, с. 12–47]. За допомогою створених на основі подібних методів приладів можна було ототожнювати тільки монозапахи (випари рідких і твердих речовин), у той час як запахи живих організмів дослідженню не піддавалися. Ідентифікація останніх залишилася пріоритетом тварин. Цей факт сприяв більш об'єктивній оцінці нюхових здібностей собак та їх цілеспрямованому застосуванню.

У 60-ті рр. минулого століття визначилося три основні напрямки використання запаху: розшук осіб, що вчинили суспільно небезпечні діяння, по їхньому запаховому сліду; пошук предметів протиправного зазіхання або предметів, що підлягають визнанню як речовинні докази, що мають індивідуальний запах злочинця чи потерпілого; встановлення групової приналежності джерела походження твердих, рідких і газоподібних речовин, що володіють властивостями запаху. У перших двох напрямках використовувалися спеціально підготовлені службово-розшукові собаки, у третьому – інструментальні методи. Разом з тим продовжувалися дослідження як з метою одержання нових технологій інструментального дослідження запахів, так і з метою удосконалення методів використання здібностей службово-розшукових собак.

Першу спробу системного дослідження запаху зробив у 1966 р. Р. Х. Райт. У своїй праці «Наука про запахи» він розглядає поняття запаху в двох значеннях, але не розкриває його природу [12]. Його книга присвячена вивченню запаху, з одного боку, як самостійного об'єкта дослідження, з іншого боку – як категорії біологічної. Прикладний характер, спрямований на вирішення завдань розкриття, розслідування і запобігання злочинів, дали вченню про запах видатні вчені-криміналісти А. І. Вінберг, В. В. Безруков, М. Г. Майоров, Р. М. Тодоров. Вони є авторами ідеї вилучення і консервування слідів запаху з місць подій. Їхнє відкриття послужило поштовхом до зародження і розвитку нового напрямку в науці

криміналістиці – криміналістичної одорології. Значний внесок у справу використання одорології в боротьбі зі злочинністю внесли також білоруські вчені Г. І. Грамович, І. І. Басецький, В. П. Шиенок та ін. Спочатку консервовані запахові сліди передбачалося використовувати з метою виявлення і переслідування злочинців, пошуку викраденого майна, встановлення приналежності предметів певній особі за допомогою вибірки людини або її речі.

Практика використання службово-розшукових собак для пошуку злочинців та інших речових джерел інформації виявила багато чого позитивного і негативного. Зокрема, позитивне застосування службово-розшукових собак обмежувалося, перш за все, часом, у середньому десь 6-ма –12-ма годинами з моменту утворення слідів запаху, значно ускладнювалося дощовою, морозною, жаркою, повітряною або іншою несприятливою для цього погодою, дуже залежало від механізму слідоутворення, характеру носія слідів (кам'янистий ґрунт, трава, тощо). Враховуючі ці обставини, у 1964 р. на кафедрі криміналістики Вищої школи Комітету держбезпеки СРСР авторським колективом у складі В. В. Безрукова, А. І. Вінберга, М. Г. Майорова та Р. М. Тодорова були розпочаті спеціальні дослідження із вдосконалення методики роботи зі слідами запаху людини за допомогою нюху спеціально підготовленого собаки, що завершилося розробкою у 1965 р. так званого одорологічного методу [13, с. 83]. Його сутність була надто простою: за допомогою спеціального прибору відбору запахів у вигляді великого ветеринарного шприца відкачувалося повітря з поверхні вірогідних слідів запаху людини, яке після цього закачувалося у скляну ємність, в яку для підвищення концентрації цих слідів клали шматочок вати. Ці дії повторювали декілька разів і ємність герметично закривали, що дозволяло вже проводити позалабораторне дослідження вірогідних слідів запаху за допомогою нюху службово-розшукового собаки у будь-який час, тобто коли з'явиться підозрюваний. За відсутності шприца рекомендувалося використовувати й звичайну військову поліетиленову флягу, яку відкривали, стискували з боків, підносили горловиною до вірогідних слідів запаху людини і давали їй можливість розпрямитися, що приводило до «закачки» у флягу повітря із вірогідними слідами запаху. Фляга герметично закривалася і могла бути аналогічним чином використана. Невеличкі рухомі вірогідні носії слідів запаху людини (предмети одягу, знаряддя злочину, тощо) герметично пакували у поліетилен і згодом безпосередньо використовували у так званій одорологічній виборці, сутність якої полягала у тому, що підозрюваного ставили у шеренгу із заздалегідь непричетними особами або клали якісь однакові їх речі. Службово-розшуковий собака понюхав повітря зі слідами запаху із скляної ємності (фляги) або безпосередньо ті речі, які були вилучені і запа-

ковані у поліетилен на місці пригоди, а потім йому давали пошукову команду. Вказівка собаки гавканням або іншим способом на певну людину чи на її речі свідчила про причетність цієї людини до злочину [14, с. 74].

Перше практичне випробування одорологічного методу відбулося у 1965 р., коли під час проведення одорологічних виборок по відношенню до підозрюваного та його речей останній настільки був вражений їх результатами, що зізнався у вбивстві своєї малолітньої дитини. Результати цих одорологічних досліджень були сприйняті як докази Московським обласним судом та Верховним Судом Російської Федерації, що розглядали цю справу у першій і касаційній інстанції і засудили підозрюваного В. Півнева до страти [14, с. 5–16].

Одорологічний метод відкривав нові можливості у боротьбі зі злочинністю і тому цим методом зацікавилися у багатьох країнах світу, перш за все, у Німеччині, Угорщині, Польщі, Чехословаччині, Болгарії та інших. Але згодом, коли через недосконалість запропонованої методики одорологічного дослідження були допущені перші судові помилки, виникла дуже гостра дискусія, яка в Україні продовжується й досі, в той час як в інших країнах визначилося більш конструктивне ставлення до розвитку цього методу. Так, сьогодні результати лабораторних одорологічних досліджень вже використовуються як докази у кримінальних справах у Росії, Республіці Білорусь, Угорщині, Польщі, Бельгії, Голландії, Данії, Фінляндії та в деяких інших країнах світу. Причому у більшості випадків Верховні Суди цих країн вже розглядали в апеляційному порядку кримінальні справи з такими доказами і погодилися з ними, а Верховний Суд Польщі навіть прийняв спеціальну ухвалу, в якій вказав на ті вимоги, яким повинна відповідати робота зі слідами запаху людини на основі нюху службово-розшукового собаки. У жовтні 2000 р. в м. Легіоново (Польща) відбулася перша одорологічна конференція, у роботі якої взяли участь представники Англії, Голландії, Данії, Нідерландів, Польщі, Угорщини, України, Фінляндії, Швеції та Естонії.

Багаторічна практика застосування службово-розшукових собак як для роботи по сліду, так і для вибірки багаторазово доводила ефективність використання цих тварин як аналізаторів запахів, його неперевірені нюхові можливості і здатність діяти у вузькому спектрі запахів. За традицією застосування службово-розшукових собак розглядалося як оперативно-розшуковий захід, у силу чого його результатам не надавалося процесуального значення.

Історія розвитку дискусії з приводу місця слідів запаху людини поміж речових джерел інформації виникла задовго до того, як В. В. Безруков та інші науковці проголосили про створення одорологічного методу, по суті, з початку застосування службово-

розшукових собак для пошуку по слідах запаху на місцевості злочинця або викрадених речей. Так, П. А. Люблінський ще в 1924 р. вказував, що собака — це спосіб виявлення речового доказу — запаху, тобто запах визнавався цим вченим різновидом речових доказів [15, с. 48]. Згодом і самі автори одорологічного методу рекомендували використати як речовий доказ запах, відібраний у прилад відбору запахів.

Пропозицію П. А. Люблінського підтримав та більш детально обґрунтував А. І. Вінберг, який запропонував використовувати в процесі доказування результати застосування службово-розшукових собак для вибірки людини за допомогою законсервованого запаху. Він вказував на те, що законсервовані запахові сліди можна було б використовувати не тільки при порушенні кримінальної справи, але також на стадії попереднього розслідування. А. І. Вінберг, викладаючи свій варіант процесуальної регламентації роботи зі слідами запаху людини, більш докладно аргументував це положення, вказавши, що «запах, походження якого в обстановці місця події причинно пов'язане з подією злочину, законсервований у герметичну упаковку, може стати речовим доказом у справі, якщо в процесі подальшого розслідування слідчий вважатиме за необхідне винести про це відповідну постанову» [16, с. 14].

Слід відзначити і те, що можливість використання молекул запаху як речового доказу не виключали не тільки захисники, але і противники процесуальної перспективи результатів одорологічного дослідження. Так, на думку В. С. Абраменкової, Є. Д. Горобець та А. Н. Копйової, повітря з молекулами запаху, як об'єкт матеріального світу, в принципі, може бути «віднесене до категорії речових доказів, оскільки консервація запаху дозволяє довго зберігати його і використати за необхідності для ідентифікації тих або інших об'єктів за допомогою надійних аналізаторів» [17, с. 111–112]. Як зазначає В. Ф. Берзін, незважаючи на те, що газоподібні речовини, в тому числі і запах людини, не сприймаються візуально (хоча і можуть бути в ряді випадків сприйняті учасниками кримінального процесу іншими органами чуттів), вони, проте, відповідають вимогам поняття речового доказу: будучи матеріальним об'єктом, слугують засобом розкриття злочину. Те, що доказове значення цих об'єктів виявляється через експертне дослідження, не є домінантою їх процесуального статусу. Доказове значення не мікрооб'єктів реалізовується за допомогою експертного дослідження, однак вони справедливо включаються в число речових доказів (наприклад, «передсмертна записка», текст якої, за висновком експертизи, складений не потерпілим). У зв'язку з викладеним, речовими доказами є і газоподібні речовини, в тому числі і запах людини [18, с. 944–945]. А. С. Соколов підкреслював, що за-

пахи, які виявляються на залишених злочинцем слідах і предметах, служать засобом виявлення винного і тому є засобом розкриття злочину. З цього випливає, що їх, безперечно, з повним правом можна визнавати речовими доказами у справі, відносячи до розряду інших предметів [19, с. 274].

У 1969 р. О. Р. Шляхов ввів словосполучення «мікроречові докази». Науковець підтверджував можливість залучення слідів і зразків запаху людини до кримінальної справи як речових доказів, хоч би й як особливого їх різновиду – «мікроречових доказів» [20, с. 44].

Слід відзначити і те, що процесуальне використання запахових слідів викликало цілий ряд заперечень. Один з аргументів, що висувалися супротивниками, полягав у тому, що результати застосування службово-розшукових собак не можуть розглядатися як доказ, оскільки у вичерпному переліку засобів доказування кримінально-процесуальний закон собаку не згадує. Такої ж позиції дотримується і М. С. Строгович, обґрунтовуючи її тим, що процес ідентифікації за допомогою службово-розшукових собак в якості слідчої, процесуальної дії є незаконним, тому що Кримінально-процесуальний кодекс такої слідчої дії не передбачає. До того ж, на думку М. С. Строговича, не існує гарантій вірогідності поводження тварини під час її реакції на певну особу, тому що ніким і нічим не доведена індивідуальність і незмінюваність запаху людини [21, с. 150]. Прихильниками позиції М. С. Строговича висловлювалися судження також про те, що вибірка живих осіб по запаху за допомогою собаки неприпустима, тому що робить людину безправним об'єктом дослідження і пов'язана з приниженням його гідності. Йшлося також про аморальність залучення до виборок осіб, свідомо непричетних до злочину, пропонованих собаці разом з обвинувачуванним. Усі ці аргументи послужили підставою для тривалої полеміки між прихильниками і супротивниками запропонованої А. І. Вінбергом процедури використання законсервованих запахових слідів у процесі розслідування.

На нашу думку, деякі із вищенаведених заперечень не витримують ніякої критики. Наприклад, під час огляду, обшуку, взяття відбитків пальців рук, добору зразків крові, сперми тощо також зачіпаються моральні норми. Теж саме можна сказати і про притягнення до різних видів юридичної відповідальності, тому що серед науковців відсутня єдина точка зору щодо її доцільності, а тим більше її моральності.

Більш того, жвава дискусія з приводу процесуальної перспективи одорологічного методу і результати роботи вказаних одорологічних лабораторій обумовили гостру необхідність у розгорненні фундаментальних досліджень із вдосконалення цього методу. Провідна роль у даній роботі в кінцевому результаті належала фа-

хівцям ЕКЦ МВС Російської Федерації, які на основі узагальнення світового досвіду з цієї проблеми і багаторічних власних досліджень, проведених спільно з фахівцями РФЦСЕ МЮ Російської Федерації та Російської Академії наук, підтвердили факт індивідуальності запаху кожної людини, навіть генетично найближчих особин – однопляцевих близнят, і розробили методіку проведення одорологічної експертизи за допомогою біологічного аналізатора запаху – нюху спеціально навченого експертного собаки-детектора, яка була опублікована у друкованих виданнях [22]. Вказана методика, пройшовши успішне багаторічне випробування, у 1992 році на розширеному засіданні Вченої ради ЕКЦ МВС Росії за участі провідних вчених, що вивчають цю проблему, була визнана науково обґрунтованою і придатною для проведення одорологічної експертизи. З урахуванням цього рішення в структурі ЕКЦ МВС Російської Федерації з'явилася відділення досліджень запахових слідів відділу біологічної експертизи, а слідчі й судові органи Росії все частіше стали призначати новий різновид експертизи і брати до уваги її висновки як непряме джерело доказів у кримінальних справах.

У 70-ті рр. ХХ ст. одорологічний метод значно поширився в Німеччині, Угорщині, Болгарії, Чехословаччині та Польщі. У 1972 р. в НДР при кримінальній-технічній службі, відповідно до директиви «Застосування диференціації запахів у боротьбі зі злочинністю», були створені одорологічні лабораторії, завданням яких було проведення ідентифікації запахів у регіонах їх обслуговування. Кожна лабораторія мала банк запахової інформації, що була картотекою-сховищем, де зосереджувалися сліди запахів, вилучених з місць вчинення злочинів, а також зразки запахів осіб, що представляють оперативний інтерес. Так, уже до середини 80-х рр. минулого століття у НДР нараховувалося біля двадцяти таких лабораторій.

На основі досліджень, проведених співробітниками науково-технічного відділу Управління поліції міста Будапешта в 19-ти областях Угорщини, були створені одорологічні групи, в яких працювали 2–4 фахівця. Відповідно до вказівки Головного управління кримінальної поліції МВС УНР, метод криміналістичної одорології використовувався під час розкриття і розслідування крадіжок, вбивств, зґвалтувань та інших злочинів. За 1978–80 рр. в Угорщині позитивні результати роботи собак-детекторів склали 70–80%. Наприклад, за 1980 рік сліди запаху були вилучені по 1239-ти правопорушенням, у 977-ми випадках (тобто в 78,85%) ідентифікація цих слідів відіграла позитивну роль у виявленні правопорушників. Такі ж дослідження проводились й у Чехословаччині, де робота з консервованими запахами почалася з 1977 р. за вказівкою Федерального міністерства внутрішніх справ. Так, у

1979 р. за допомогою цього методу був встановлений 1041-н злочинець [7, с. 26–37]. У Болгарії метод криміналістичної одорології одержав свій розвиток у 1978 р. з прийняттям відповідного нормативного акта. Застосування ж консервованого запаху у розкритті злочинів було регламентовано наказом МВС НРБ у 1981 р. [7, с. 8].

Починаючи з 1979 р. у Науково-криміналістичному центрі МВС СРСР проводилися дослідження з удосконалювання методу криміналістичної одорології. Нові рішення щодо збору і виділення запахових слідів одержали шість авторських посвідчень, а проведені на їх основі дослідження мали позитивний результат [23, с. 3–15].

Для перевірки практичної значущості і отримання об'єктивної картини використання методу криміналістичної одорології наказом Міністра внутрішніх справ Латвії у 1976 р. на базі Юрмальського райвідділу Латвійської РСР була створена перша в СРСР одорологічна лабораторія, а згодом аналогічні лабораторії були організовані при НДА-6 ВИДІ МВС СРСР, МВС Грузинської і Литовської РСР, УВС Вінницького, Калінінського, Новосибірського та Омського облвиконкомів, які все ж таки не змогли перетворитися у повноцінні експертні установи [3, с. 73]. Створена у Юрмалі експериментальна одорологічна лабораторія займалася збором, консервуванням і збереженням запахових слідів, вилучених з місця події, а також ідентифікацією законсервованого запаху зі зразками, вилученими в підозрюваних, з використанням собак-детекторів. Позитивний досвід діяльності даної лабораторії підтвердив правильність і перспективність наукового пошуку, що послужило поштовхом для створення наприкінці 80-х рр. минулого століття подібних лабораторій в інших містах колишнього СРСР.

Нині у Російській Федерації накопичений багатий досвід практичної діяльності одорологічних лабораторій, що дозволяє підвищувати ефективність боротьби зі злочинністю. Так, за завданнями органів внутрішніх справ і прокуратури ще на початку 90-х рр. XX ст. у Московській одорологічній лабораторії було проведено близько 500-т досліджень [24].

Ефективним є використання під час розкриття і розслідування злочинів одорологічних досліджень у Республіці Білорусі. Так, для проведення одорологічних досліджень у цій країні з 1993 р. за наказом Міністра внутрішніх справ до структури Державного експертно-криміналістичного центру включена одорологічна лабораторія, одним із завдань якої є проведення за ініціативою оперативних і слідчих працівників ідентифікації запаху, отриманого у підозрюваних осіб. Перші ідентифікаційні дослідження запаху у вказаній країні були проведені в лютому 1996 р. Їхні результати успішно використовувалися під час викриття осіб, що вчинили злочини.

Необхідно зазначити і те, що протягом усього досліджуваного періоду, особливо у роки радянської влади, в організації та діяльності щодо підготовки та застосування службово-розшукових собак були помітні елементи формалізму. Проведені соціологічні дослідження показали, що керівники і працівники органів слідства, оперативних служб і експертних установ забезпечені одорологічними засобами боротьби зі злочинністю і необхідною для цього літературою лише на 14%. Вони не завжди мають можливість запросити спеціаліста-одоролога для участі в огляді місця події, що істотно перешкоджає повноцінному використанню одорологічного методу на практиці і не дозволяє оцінити перспективи використання одорології в розкритті і розслідуванні злочинів. Одним з ефективних засобів подолання подібних негативних явищ, які мають місце і сьогодні, повинен стати детальний науковий аналіз досвіду використання службово-розшукових собак як засобу ОРД в минулому, зокрема особливостей їх підготовки за загальним та спеціальним курсами, тактичних особливостей їх використання. Підбиваючи підсумок, необхідно зазначити і те, що великий позитивний історичний, як вітчизняний, так і зарубіжний досвід використання службово-розшукових собак в оперативних цілях може бути втілений в правоохоронну діяльність підрозділів кримінальної міліції на даному етапі розвитку нашого суспільства.

Список літератури: 1. Салтевский М. В. Криминалистическая одорология. Работа с запаховыми следами: Лекция. К., 1976. 2. Федоров Г. В. Одорология: запаховые следы в криминалистике: Монография. Минск, 2000. 3. Кисин М. В., Петранек Г. и др. Использование консервированного запаха в раскрытии преступлений: Пособие / Под общ. ред. М. В. Кисина. М. – Берлин, 1983. 4. Гросс Г. Руководство для судебных следователей, чинов общей и жандармской полиции. Смоленск, 1895. 5. Гельвиг А. Современная криминалистика. М., 1925. 6. Жирарден Л. Бионика. М., 1971. 7. Кисин М. В. Современное состояние проблемы использования консервированного запаха в раскрытии преступлений. Перспективы дальнейшего развития специальной технологии // Использование консервированного запаха в раскрытии краж и преступлений против личности / Материалы Весоюзного семинара-совещания. Рига, 1984. 8. Якимов И. Н. Применение к розыску и задержанию преступников собак-ищейек // Практическое руководство к расследованию преступлений. М., 1925. 9. Кириченко О. А., Басай В. Д. Основы юридической одорологии. Лекция № 7 // Актуальные проблемы юридической науки: Навч. посібник для магістрів-правознавців. Івано-Франківськ, 2001. 10. Комаров А. И. Правовые основы применения криминалистических, оперативных и специальных средств: Лекция. К., 1976. 11. Перспективы изучения летучих веществ, выделяемых человеком, в криминалистике и медицине // Материалы для обсуждения на Ученом Совете ВНИИСЭ. М., 1979. 12. Райт Р.Х. Наука о запахах: Монография. М., 1966. 13. Безруков В. В., Винберг А. И., Майоров М. Г., Тодоров Р. М. Устройство для консервирования запахов: Авт. свид. №30498 СССР, по заявке № 964199 с приоритетом 06.03.1965 г. / Открытия. Изобретения: Бюллетень. М., 1966. № 12. 14. Безруков В. В., Винберг А. И. и др. Новое в криминалистике // Соц. законность. 1965. № 10. 15. Люблинский П.Л. О доказательствах в уголовном суде. М., 1924. 16. Винберг А. И. Криминалистическая одорология // Криминалистика на службе следствия. Вильнюс, 1967. 17. Грищенко В.В., Обидин А.Б. и др. Влияние фактора времени на образование, сохраняемость и возможность исследования запаховых следов человека: Методические рекомендации. М., 2000. 18. Цит. за: Кириченко А. А. Основы судебной микрообъектологии: Монография. Х., 1998. 19. Соколов А.С. По поводу дискуссии // Сб. науч. тр. ВНИИСЭ МЮ СССР. М.,

1972. Выш.4. 20. Шляхов А. Р. В институтах судебных экспертиз // Соц. законность. М., 1969. № 3. 21. Строгович М. С. О псевдодоказательствах // Проблемы судебной этики / Под ред. М. С. Строговича. М., 1974. 22. Сулимов К. Т., Старовойтов В. И. Использование запаховой информации с мест происшествий в раскрытии и расследовании преступлений: Метод. рекомендации. М., 1989. 23. Снетков В. А., Старовойтов В. И. Криминалистическое значение запаховой характеристики человека: Методологический опыт // Вопросы теории криминалистики и экспертно-криминалистические проблемы. Сб. науч. тр. М., 1990. 24. Старовойтов В. И., Сулимов К. Т., Гриценко В. В. Запаховые следы участников происшествия. Обнаружение, сбор, организация исследования: Метод. рекомендации. М., 1993.

Надійшла до редколегії 05.01.07

А. Е. Разумова

ПРО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ОБЛІКУ СУБ'ЄКТИВНИХ ПОРТРЕТІВ

Використання прикмет зовнішності особи, яка розшукується, відноситься до найбільш результативних заходів, що застосовуються при розкритті злочинів. Однак аналіз практики свідчить про те, що результативність цих заходів, розроблених в криміналістиці, залишається невисокою. Багато в чому такий стан пов'язаний з тим, що в підрозділах ОВС немає постійно працюючого в цьому напрямку працівника, не впроваджуються ефективні методи роботи зі свідками та потерпілими по встановленню прикмет зовнішності злочинців.

У криміналістичній літературі загальні питання використання методу складання суб'єктивних портретів розглядалися неодноразово [1, 2, 3]. Значення суб'єктивних портретів з метою розшуку та встановлення підозрюваних осіб добре відомо. Розроблено різні способи складання суб'єктивних портретів, впроваджено відповідні технічні засоби, широко використовуються комп'ютерні системи для виготовлення композиційних портретів, впроваджуються автоматизовані пошукові системи прикмет зовнішності [4, 5, 6]. Однак такі ефективні форми застосування вказаного методу, як ведення криміналістичного обліку прикмет зовнішності розшукуваних осіб на основі організації спеціалізованих портретних лабораторій, освітлено недостатньо. У зв'язку з цим метою статті є розкриття можливостей поліпшення використання суб'єктивних портретів під час розшуку злочинців, розробка пропозицій щодо вдосконалення організаційно-методичних основ ведення криміналістичного обліку суб'єктивних портретів та структури експертно-криміналістичних підрозділів.

Аналіз практики показує, що застосування суб'єктивних портретів у ході оперативно-слідчих заходів і активний пошук за ними злочинців активно ведеться на початковому етапі розслідування злочинів. Однак у подальшому, коли справа припинена, інформація про зовнішність особи практично не використовується, якщо не організувати з таких портретів відповідний вид криміналісти-